

Леонід Череватенко

Дебют
як продовженняЗвідати
двох десятиліть

По-різному приходять в кінорежисуру, іноді шляхами несповідими, але найчастіше на почесне й відповідальне звання «автора фільму» претендують представники так званих суміжних професій. Добре воно чи погано? Адже стільки блукає студійними коридорами людей, спеціально вивчених, дипломованих режисерів, а тут — оператори, сценаристи, актори... А втім, перехід у кінорежисуру Івана Миколайчука слід вважати цілком закономірним. Більше того — вистражданим. Понад п'ятнадцять років ішов він до своєї самостійної постановки, він заслужив її своєю самовідданою працею: знімався, писав сценарії, робив музичне оформлення фільмів, допомагав режисерам як асистент і порадник з багатьох кінематографічних та некінематографічних проблем.

І нарешті зняв перший свій фільм, неймовірно перемішавши в ньому реальне з уявою, вклавши в нього і своє знання народного буття, і свою пристрасну любов до світу, і власне розуміння краси. «Вавилон-XX» одразу привернув до себе пильну увагу фахівців, а також тих, кого називають рядовими глядачами. Народжувався фільм довго, важко, в муках і сумнівах. І вийшов він зовсім не такий, як його замислювали попередньо. Проте він з'явився, і його поява стала святом. Після /і поряд/ фільмів безбарвних стилістично, вбогих думкою і почуттям, після /і поряд/ тієї сірятини, що нею широко «успушила» кіностудія імені

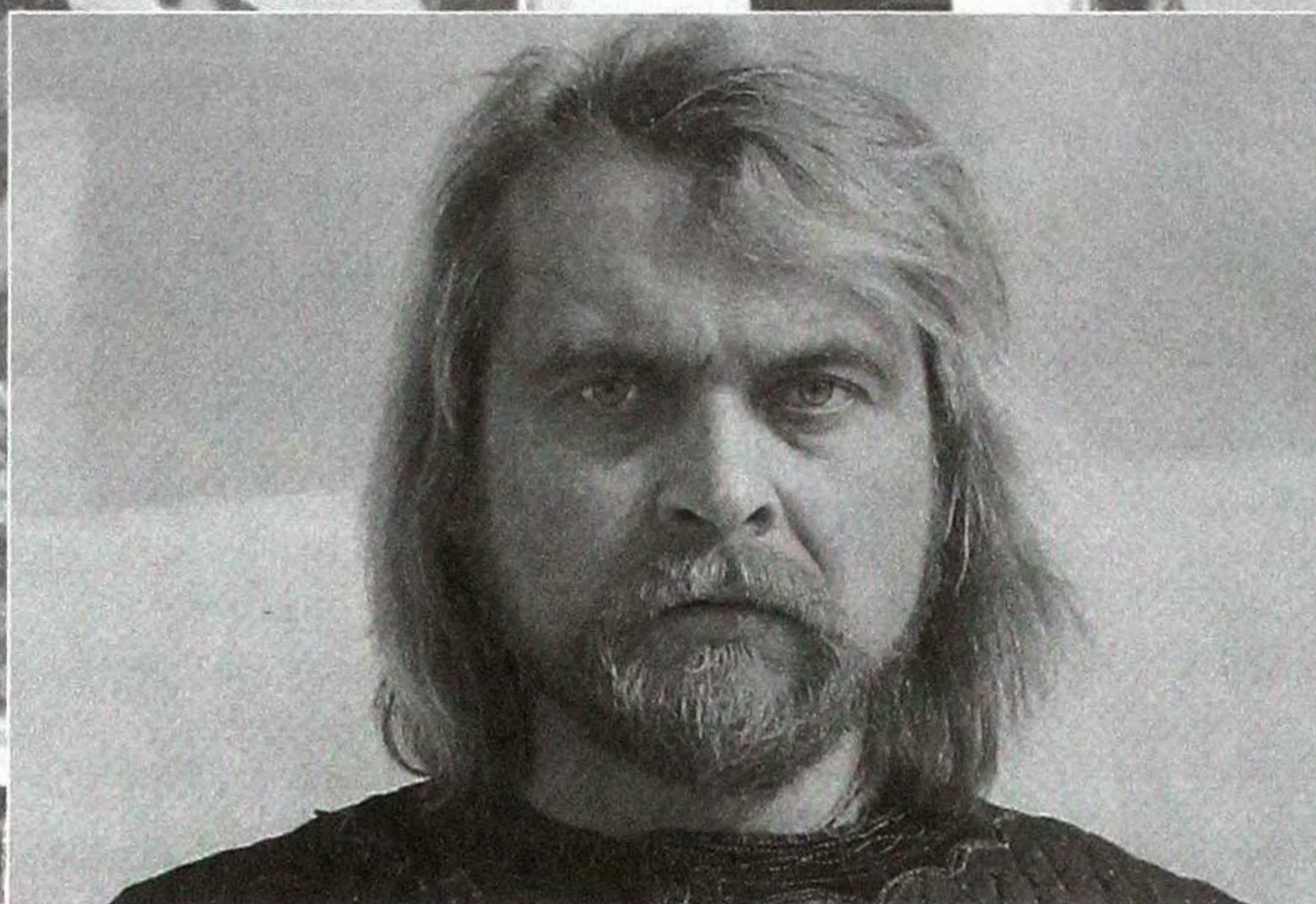
Статтю «Дебют як продовження», яка оце пропонується увазі читачів журналу «Кіно-Театр», я написав 1981 року, — отже, мушу пояснити, чому з таким запізненням і чому саме нині вона приходить до людей. Могла б, зрештою, ще полежати в архіві автора, нічого б не сталося. Втім, деякі обставини дозволяють порушити мовчання. По-перше, минає двадцять років з часу завершення роботи над фільмом «Вавилон-XX». По-друге, ситуація, в якій опинився український кінематограф. Вона, безумовно, кризова, щодо цього ніхто не має сумнівів чи ілюзій, але що це за криза, хто завинив найбільше? Подиву гідна «діяльність» новоявлених правителів на теренах культури? Хронічна нестача коштів? Брак свіжих політичних і мистецьких ідей? Очевидно, все це і багато іншого разом узятє. Але суть не лише в грошах. Українська незалежна держава ще тільки спинається на ноги, і дасть Бог — на зміну зверхникам, що себе дискредитували по всіх усядах, прийдуть нові — мудріші й освіченіші. Дасть Бог, забагатіє країна, підростуть національно свідомі підприємці, налагодиться кіновиробництво. Але що ми будемо фільмувати? Нам рекомендують накручувати кіноодиниці конвеєрним способом, маючи за взірць досконалу технологічно, але малозмістовну, малопоживну голлівудську продукцію. На користь подібного шляху розвитку наводять чимало аргументів, як от: кінематограф є мистецтво міжнародне, отже позанаціональне, наднаціональне. Може, на когось і впливає така, з дозволу сказати, аргументація. Та хіба не зрозуміло, що ми не витримаємо вирішального змагання чужою зброєю і на чужому полі, себто ми наперед прирікаємо себе на поразку? Бо немає у нас таких фінансових можливостей, ні такого технічного забезпечення — і вміння такого теж немає.

Нам залишається одне: створювати оригінальне, зорієнтоване на власні етичні й естетичні критерії, українське кіно, бо лише як українці можемо зацікавити, заінтригувати людство, а не як «отблеск, отблеском рожденный» (О.Твардовський). А іншого виходу немає у нас.

Припустімо на мент, що все це у нас є — кошти, апаратура, плівка, навіть неординарні ідеї. І все дозволено, все забезпечено. Уявімо собі цей, дуже далекий від реальності, варіант. В деталях і особах. Ось тут і виявиться, що немає творців, спроможних це робити, зугарних реалізувати щойно вимріяне. Бо нинішня криза українського кінематографа не лише фінансова, організаційна, ідейна, а ще й особистісна. І це найприкріше, це найсуттєвіше. Я не хочу нікого ображати, не збираюсь ні на кого показувати пальцем, але назвіть мені, будь ласка, режисера, що наважиться підхопити естафету з рук того ж таки Олександра Довженка. Доведеться надовго замислитись. І є побоювання, що виразної відповіді так і не почувемо.

Ось чому сьогодні, коли бути розгубленим, безпорадним, продажним не тільки модно, а ніби й почесно, здається мені, варто нагадати про тих, що зуміли за обставин не менш складних створити, всупереч усьому, неабиякі мистецькі цінності. До таких нечисленних належить, безперечно, Іван Миколайчук.

Так уже склалося, що мені пощастило весь процес народження фільму «Вавилон-XX» спостерігати зблизька — ще з виникнення обережного задуму: а якщо це зняти?.. Йдеться, звісно, про «Лебедину зграю». Я був трохи втаємничений у переговори І.Миколайчука з В.Земляком, у перипетії написання літературного сценарію, отже, можу засвідчити: цей фільм є виплодом фантазії, таланту, настирли-

6

вості, напруженої праці (всякої — у тому числі й фізичної), хитрувань, компромісів, несподіваних вирішень самого І.Миколайчука. Отож, цей фільм — його законне дітище, насамперед його, Івана. Бо Василь Сидорович Земляк, чоловік мудрий і загадковий, якось зумів так себе поставити, так повестися, що якоїсь принципової й відповідальної участі в підготовчому періоді чи зйомках він не брав. «Ви такий великий митець, Іване, — казав він, майже блазнюючи, — що я нічим не зможу Вам бути корисний, не зумію Вам нічого підказати. Адже Ви все розумієте краще за мене». Слід додати, що Василеві Сидоровичу припали до душі кінопроби, які зробив І.Миколайчук, — вони стали потім своєрідним «заспівом» фільму: воли, що немовби випливають з туману, стогнучи й зітхаючи людськими голосами. Цього не було в повісті, але письменник належно поцінував сміливість і глибину трактування.

«Вавилон-XX» народжувався у неймовірних муках. Окрім природних і неминучих труднощів, що супроводжують появу на світ будь-якого фільму і що їх називають зазвичай об'єктивними, додалися ще явно суб'єктивного характеру перешкоди. Аж моторошно, — скільком людям не хотілося, щоб цей фільм, фільм І.Миколайчука, було знято! Ну, поперек горла стояв їм цей «Вавилон», і вони робили все можливе і неможливе, аби його ніколи не демонстрували в кінозалах. Це аж ніяк не бадьорило Івана Васильовича, не збільшувало його віри в благополучне завершення кінематографічного плавання. Можна було б написати ще «і не надихало», але щось мене зупиняє. Дивним дивом усе це збагачувало фільм колізіями, персонажами, висловами, інтонаціями, позначалось на рівні та звучанні «Вавилону».

Очевидно, все достойне і справжнє має долати перепони, зобов'язане пливати проти течії, а інакше, либонь, дійсність і не впливає на мистецький твір. Справді, з подіями і героями химерного фільму дійсність перегукувалась, римувалась в кожному кадрі й епізоді. Ось на колодах біля вітряка сидять статечні дядьки, і «куркуль» Бубела знайомим голосом партійця К.Степанкова промовляє: «Така велика хлібна країна... Не може ж так бути...» А в чергах за хлібом, за маслом стоять мовчазні сучасники, а на студії по талонах видають гречку і цукор... А ось іще приклад. Знімали епізод, в якому Фабіян копає могилу матері Соколюків, при цьому обговорюючи з цапом Фабіяном різні філософські проблеми. Землю з нової могили філософ перекидає в яму, до якої вже ліг небіжчик. Копав І.Миколайчук поволеньки, але старанно: і грав нібито, але дуже натурально, і поступово «добирив смаку». Несподівано заступ натшовхнувся на щось тверде — і ковзнув по слизькій поверхні. Фабіян-Миколайчук придивився і похолов: це було віко давньої, але міцної, ще незотлілої труни. Виявляється, обраний для зйомок пагорб слугував колись людям за кладовище, так довго і давно, що вони вже забули про це... Не сказавши нікому ні слова, І.Миколайчук вибрався з могили — і запросив туди оператора. Коли Ю.Гармаш примостився там і втямив, у чому річ, очі йому розширились од жаху. Проте продовжував знімати. Коли я переглядаю чи просто пригадую цей кадр (люди затоптують ногами вогонь, немовби виконують ритуальний танець довкола... вічного пристановища чи потойбіччя?), у мене повзе поза шкірою мороз.

Треба зауважити, що взаємини з «тим світом» у І.Миколайчука були завжди заплутані й активні, тема смерті не давала йому спокою, постійно бентежила його сумління і розум. «З того, як людина вмирає, можна зрозуміти, як вона жила», — говорив І.Миколайчук. Через що герої його часто-густо розлучаються з життям. У

О.П.Довженка, виникло раптом щось яскраве, неподібне до решти. Недовершене, місцями просто невправне, але таке, що має прямий стосунок до таланту /це відчути з перших переглядів і палкі прихильники Миколайчукового фільму і принципові його опоненти/. Без перебільшення можна твердити, що «Вавилон-XX» певною мірою реабілітував репутацію українського кінематографа на одному із складних етапів його розвитку. Поза всяким сумнівом, це був значний успіх. І його відповідно оцінили. Перший фільм Миколайчука здобув Головний приз республіканського кінофестивалю «Молодість-79». Того ж року «Вавилон-XX» виборює один з головних дипломів Всесоюзного огляду робіт молодих кінематографістів у Києві. Наступного року йому присуджують приз за кращу режисуру на XIII Всесоюзному фестивалі в Душанбе. Такий поважний журнал як «Искусство кино», явно заскочений зненацька, провів у декількох номерах дуже схвильовану і досить сумбурну дискусію з приводу «Вавилону» — подібної розмови удостоюється далеко не кожний фільм, не кажемо — фільм-дебют. Саме «Вавилон-XX» репрезентував радянську кінематографію на торішньому Міжнародному кінофестивалі в Локарно (Швейцарія). Щоправда, премії за рубежом «Вавилон» не дістав, його сприйняли там як повторення «Білого птаха з чорною ознакою», що, на нашу думку, є цілковитим непорозумінням. Безперечно,

фільм І.Миколайчука належить до того ж ряду, що й «Білий птах», проте «Вавилон» якраз приніс на екран чимало нового порівняно з фільмом Ю.Ілленка. Інакше не могло й бути: між цими картинами пролягло десятиліття, і яке десятиліття! На превеликий жаль, поверхове тлумачення, поспішні присуди трапляються не так уже й рідко, надто коли подібні твори оцінюють, розглядають, мовляв, збоку, чужим оком. Додамо, не завжди доброзичливим. А при такому розгляді в око, насамперед, впадає незвичний одяг, незвична музика, незвичний ритм і спосіб існування — так би мовити *color local*. Іншими словами, поверхове, зовнішнє, а не глибинне, присутнє. В результаті зовнішнє (а для стороннього ока це справжнісінька екзотика) сприймається як кінцеве художнє завдання, як зміст картини, тоді як насправді воно є тільки засобом доведення художньої ідеї. Отож, причина і наслідок (чим не Вольтер!) міняються місцями, і це призводить до певних курйозів. Як приклад наведемо уривок зі статті італійського кінокритика Д.Бутофава про сучасне радянське кіно. Відзначивши «другий пік 60-х років — декоративність, одержимість фольклором, національними традиціями», він далі пише: «...в цій же манері дебютував український актор Іван Миколайчук у фільмі «Вавилон-XX», одній з найбільш заплутаних, дивних і шалених картин. Найнеймовірніші, найнесподіваніші лінгвістичні і поетичні запозичення сполучаються у примхливому ексцентричному малюнку: література про громадянську війну з довженківським пафосом (трохи у дусі сільської мелодрами) і сарказмом Медведкіна»... і т. д. При методології, що зводить художній потенціал твору до суми запозичень та й годі, навряд чи можна щось уявити для себе, щось серйозне пояснити глядачеві, та ще малообізнаному. А здавалося б, чого вже простіше: заплутано, незрозуміло, то й спробуй розплутати, зрозуміти!..

Нині І.Миколайчук знімає фільм «Така довга, така тепла осінь» за сценарієм, написаним разом з В.Коротичем. Історія емігранта-українця, котрий на схилі днів приїз-

«Вавилоні-XX» є кадр, на перший погляд, нефункціональний: на згаданому пагорбі-кладовищі з'являється весела зграйка сільських дівчат, серед них одна з косою на плечі: молода і гарна. Цю роль І.Миколайчук приміряв і на себе. Маємо «знімку», де він, усміхнений, але й знічений водночас, бовваніє на тому ж пагорбі в дублянці і капелюсі, але з косою на плечі.

Щойно вийшов з проявки перший робочий матеріал, І.Миколайчук провів щось на кшталт «творчої наради», на якій обговорювались переваги та вади змонтованих начорно епізодів, а також шляхи, що ними рухатись мав створюваний фільм. Серед запрошених переважали актори, що знімались у «Вавилоні» (Т.Литвиненко, Ф.Стригун, К.Степанков, І.Гаврилюк, Л.Сердюк), оператор Ю.Гармаш, художник-постановник А.Мамонтов, але й І.Драч, і Марічка Миколайчук. Марія Євгенівна слухала уважно, але в балачки не встрявала. Актори нахвалявали матеріал і висловлювали побажання розвинути лінію, збільшити (в метрах) присутність на екрані того персонажа, роль якого вони виконували. Я дозволяв собі де з чим не погодитись, дещо підказувати і навіть критикувати. Здаю собі справу, що міг багато чого призабути, щось підретушувати, але нині оті «наради», що на них запрошувались «обрані», уявляються мені саме такими. Припускаю, що саме тому Іван кликав мене ще й на «індивідуальні», мовляв, перегляди, після яких ми дискутували. Не можу похвалитися тим, що Іван так уже дослухався до моїх спостережень і застережень: ми по-різному трактували природу кіно, себто природність або тих, або сих виразових засобів. А проте...

У мене склалось враження, що Іван вислуховував мої закиди і пропозиції головню для того, щоб утвердитись ще більше у правильності власних розв'язань і вирішень: йому важило переконатися в тому, що моя позиція не витримує натиску його екранних доказів. А все-таки дещо з моїх аргументів було враховано. Ми не порозумілись категорично хіба що в оцінці фінального плану, отих білих лебедів, що плавають в ополонці: тут Іван Васильович стояли на смерті, ба навіть не втрималися від вельми несхвальних висловів на мою адресу. В тому сенсі, що я нічого не тямлю в кінематографі взагалі, а в його, Миколайчука, фільмі зокрема. Я відказав: «Тоді якого ти мене кличеш на оці співбесіди? Користь яка з того?»

Зустрілися ми вже на прем'єрі, яка пройшла з великим успіхом. Для мене «Вавилон-XX» одразу став кінотвором етапним. Прорив цього фільму на екрани Радянського Союзу (та ще по першій категорії) я усвідомив не лише як перемогу І.Миколайчука та його творчої групи, а й передусім як запевнення того, що зацьковане, «зацофане» кіно України має шанси й внутрішні ресурси зростати саме як українське кіно. Я написав захоплену (мені дорікали — захвалювальну) рецензію, що її оприлюднив єдиний в Україні спеціалізований журнал «Новини кіноекрану». Згодом цю рецензію передруковано було в збірнику «Білий птах з чорною ознакою» («Мистецтво», Київ, 1991). Незабаром виникла необхідність написати ще одну статтю. Ясна річ, надрукувати її в тих же «Новинах кіноекрану» виявилось неможливим. Я спробував спокусити ще кілька редакцій (ту ж газету «Культура і життя») — марно. Ставлення (офіційне) і до «Вавилона», і до І.Миколайчука не було аж надто приязне. Гаразд. Подумалося, що є в Києві орган Спілки письменників, «Літературна Україна», не причетна до ігор та інтриг кінематографічного двора, — вона цілком спокійно могла б це оприлюднити. Заніс до «Літературної України» — жодної реакції. Незрозуміло. Завітав туди ще раз. Потім ще раз. І завідділом культури жбурнула мені в обличчя мою писанину з криком: «Ви на що нас штовхаєте? Ваш придурок зіпсував чудовий твір Василя Земляка, а Ви його підносите до небес!» Мені кортіло придушити цю істеричку, але якомога спокійніше я запитав, у який спосіб І.Миколайчук «зіпсував» першотвір, де шукати сліди «порчі»?

— Навіщо, скажіть, він повставляв у свій фільм молдавські пісні? В романі змальовано Поділля, я сама з Поділля, — і я ніколи не чула вдома, у себе в селі молдавської музики! Це Ваш дурний Іван вигадав невідомо нащо! А одяг? Тільки погляньте — сорочки, рушники: невже це Поділля? Та нема в нас такого!

На тому і розпрощалися.

До викладеного маю доточити ще й таке. Принциповість і непоступливість не завадили цій особі через кілька років, коли І.Миколайчук помер, написати про нього зворушливу статтю, в якій схвально мовилося і про фільм «Вавилон-XX». Але Іван цього вже не прочитав.

І ще докину: в середовищі літераторів (надто літературних критиків) набула поширення думка, навряд чи справедлива: екранізувати можна тільки так, як воно закарбовано в автора. Найменше відхилення від оригіналу — то непростий злочин і злонависне паплюження літературного першотвору. Та І.Миколайчук з його кіношним досвідом і мистецькою інтуїцією не був настільки простодушний. Він твердо затамив: кінематограф мусить розмовляти своєю мовою, в кіно чим далі од літератури, тим краще. Так він старався і «Вавилон» зняти, оцим і приваблюють, зачаровують кращі епізоди.

А матеріалу І.Миколайчук назнімав на дві серії, цього не можна забути ані обминути. Ось епізод з братами Соколюками (Л.Сердюк і Я.Гаврилук), яких заарештовує міліція (після того, як вони відкопали скриню з козацькими клейнодами). Везуть братів на возі, руки пов'язавши за спиною. Раптом невдахи випростують руки: чи то дорогою порозплутували вузли, чи то міліція погано попрацювала. Втім, то ще не кінець пригоді. Головне — визволившись, брати Соколюки не знають, що їм далі робити — і про всяк випадок здаються властям. Дуже злободенний, по-моєму, епізод! А піп (Б.Івченко), який тікає з Йордані, як тільки зчиняється буча, — тікає, залишаючи на білісінькому снігу сліди. А молодий ще Ф.Стригун сидить під тином і залиvisto регоче! Так і пориває сказати «немов навіжений»: адже вся його небуденна роль щезла. Як і не було. А В.Розстальний, що прицвяховує прапор над сільрадою! Все це важко, неможливо забути: воно, як живе, стоїть перед очима. Проте його немає: потрапило в кошик.

Значних змін зазнала і звукова палітра фільму. Безперечно, ви пам'ятаєте, як парубки під проводом Данька Соколюка вирушають на вавилонські гоцалки. Навдивовиж красиві кадри, незабутні: хлопці йдуть, поклавши один одному руки на плечі, розтягнувшись цілом. Так ходять не на вечорниці, — так іде на смертний бій піхота. І асоціація така — не вигадана і не випадкова, бо в цей час лунало за кадром «Ой у лузі червона калина похилилася. Чого наша славна Україна зажурилася?» І сьогодні зал підводиться, зачувши цю пісню. А як звучала вона тоді, за доби застою?.. Але в остаточному варіанті я почув замість пісні стрілецької щось цілковито протилежне: червоноармійську пісню на слова Дем'яна Бедного «Как родная мать меня провожала». Не сумнівайтесь, я поцікавився: що подібна заміна означає? Іван відповів не одразу: «Це ж українська пісня, перероблена — «Ой, що ж там за шум учинився?» — «Ну і... — я домагався свого. — Хто це второпає?» — «То нехай думають!» — розгнівався Іван.

Зайве доводити, що мені подобався відзнятий матеріал, і я просив режисера не поступатися редакторським втручанням, зберегти все, що вже існувало, зажило на плівці. Та й не сам-один я такий вразливий був. Сергій Федорович Бондарчук теж умовляв Івана монтувати не одну, а дві серії, пообіцявши надійну підтримку на рівні Спілки кінематографістів СРСР і Держкіно СРСР. І.Миколайчук не зважив на це — і, гадаю, даремно. Невідомо, якими міркуваннями він керувався, зрештою, на нього тисли добряче: може, просто квапився, поспішав, поки є нагода, з'явитися з першим своїм кінодітищем на людях, «засвітитися» перед народом... Який жаль, що все це кудись поділося, зникло.

Взагалі, якщо з днів сучасних озирнутися назад, то маємо визнати: багато чого відбувалося не зовсім так і навіть зовсім не так, як розп'якують нині «революційно налаштовані» кіномитці і кіномислителі. Наприклад, той же «пристосуванець», «кар'єрист» і «запроданець» С.Бондарчук давав дивовижні поради І.Миколайчукові, якого любив і шанував. Приміром, радив екранізувати «Чорну раду» П.Куліша: «Я сам колись хотів був знімати, але мені не можна, не дозволять: член ЦК КПРС як-не-як. А тобі допоможу, проб'ю через Москву. В Держкіно, в ЦК — у мене скрізь є свої люди».

Іван кивав головою, дякував, але на той час він «Чорної ради» не читав, отже, мав приблизне уявлення, про що йдеться. Звідки я це знаю? А він при черговій зустрічі мене запитав, де можна прочитати про П.Куліша — і як добути «Чорну раду»? Я приніс йому свій примірник роману — той, виданий ще в 20-х роках, з передмовою Й.Гермайзе, єврея, знищеного за український націоналізм. Іван простудював і загорівся, мовляв, прийшов у захоплення: «Дивись, я й не думав, що в нашій літературі є такий твір!» Потім я видавав у нього цю книгу довго-довго: то він перечитував, то дав почитати бандуристу Галині Менкуш, то з акторами обговорював «Чорну раду». Я, до речі, запитав, кого б він хотів у цьому фільмі зіграти. Іван зиркнув доволі зверхньо: «Там є тільки одна роль для мене — козак Тур. Кирило Тур!» І голос йому забринів.

Миколайчукової «Чорної ради» вже ніколи не побачимо. Не дали.

Та повернімося до нашої рецензії, пояснімо, що і до чого.

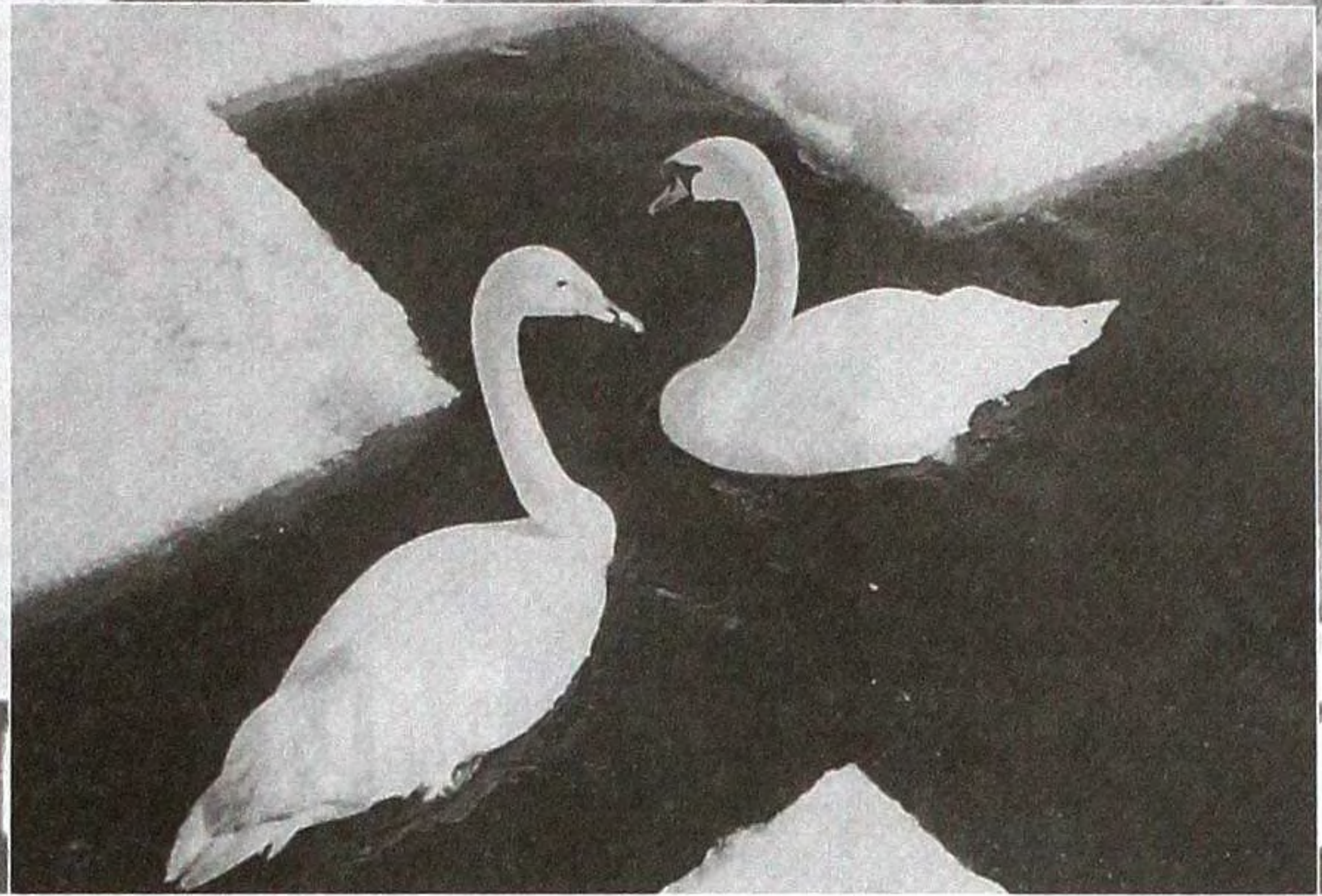
Ще до запуску фільму «Вавилон-XX» І.Миколайчук збирався поставити фільм за повістю В.Коротича, опублікованою в московському журналі «Юность»: про буковинця, що приїхав по багатьох роках на Батьківщину — й осліп. Якщо цей проект, гадав я, становив якийсь інтерес до «Вавилону», то після «Вавилону»!.. Я доклав певних зусиль, щоб переконати Івана в безперспективності цього задуму — і, звісно, не переконав. Хоча стилістична відмінність, ба й несумісність прози В.Коротича і прози В.Земляка в очі аж надто впадала. Проте І.Миколайчук (разом із В.Коротичем) пробив сценарій «Такої пізньої, такої теплої осені» крізь ідеологічні доти і надолби. Розпочалися зйомки, проходили вони в обстановці непевній: режисер часом не відав, на яку ступити, нервувався. І я зважився на останню спробу (див. публікацію).

дить з Канади на батьківщину, щоб як не жити, то вмерти і лягти в рідну землю, — безперечно, ця історія становить інтерес для кіно, має свої привабливі моменти. Хоча відверта публіцистичність літературної першооснови може вступити в суперечність з тією системою естетичних переконань, яку сповідує І.Миколайчук, принаймні з тим, що він робив досі. Яким буде його новий фільм, що з того всього вийде, поки що ніхто не відає, в тому числі й сам режисер. Але, пригадується, щось схожого думалося і мовилося й тоді, коли І.Миколайчук брався за «Лебедину зграю» В.Земляка. Багатоплановий феєричний роман, який немов увібрив у свою плоть не тільки здобутки літературні, а й соціальний досвід кількох десятиліть — і односерійний фільм. І масштаб не той, і скорше обмежені, ніж безмежні можливості кіно (що б там не твердили окремі теоретики). Але коштом великих зусиль, втрат і знахідок було створено фільм цікавий, неординарний, самобутній. А що, коли все повториться? Тим паче, що І.Миколайчукові складні, навіть небезпечні ситуації, з усього видно, подобаються. Вони немов підхльостують його, змушують знаходити нові виражальні засоби. Вони виправдовують і таку передумову новаторського мистецтва як ризик.

І тут ми згадаємо запитання, яке прозвучало на початку цієї замітки і яке нам доводилося чути неодноразово: добре воно чи зле, що І.Миколайчук став режисером, не маючи відповідної освіти? І якої ви зрештою чекаєте відповіді? Доля розпорядилася, як схотіла: не так, як бажалося, а як склалося. Брак спеціальної підготовки залишив свій відбиток і на «Вавилоні», мабуть, залишить його і на «Довгій осені». І нікуди від цього не подінешся. Проте, зовсім не для того, щоб захищати будь-який дилетантизм, скажемо: ні Д.Гріффіт, ні С.Ейзенштейн, ні О.Довженко, і загалом — ніхто з першовідкривачів феномена ХХ століття, — кіномистецтва, не закінчував ВДІКу. Але знімати вони якось уміли, навчилися, ще й проторували шлях іншим. Хоча кож-

■ Іван Миколайчук
в ролі Фабіяна
у фільмі «Вавилон-XX».
Режисер Іван Миколайчук.
1979.

■ Кадр із фільму «Вавилон-XX».

ному з них доводилося не раз, і не два, і не три винаходити кінематографічний велосипед заново. І хто знає, можливо, в цьому полягає їхнє щастя?

Ми написали це не з тим, щоб негайно причислити І.Миколайчука до сонму великих, ні. Оголошувати «Вавилон-XX» твором вершинним чи еталонним немає підстав, та й потреби для цього немає. Картина І.Миколайчука несе в собі всі ознаки зламного, суперечливого періоду, вона дуже нерівна. Суперечності, нерівності, шерехатості першого фільму І.Миколайчука помітити неважко. Набагато важче виявити його внутрішню цілісність, а вона теж є. І вона дозволяє зберегти — на новому виткові спіралі — генетичний код естетики й етики того ряду фільмів, що ведуть свій родовід безпосередньо від О.Довженка. У «Вавилоні» є непідробний темперамент, є вболівання за людину, і глибина роздумів, і повага до своєї доби. А це не кожного дня зустрічаємо. І головне — є особистість, є митець — не тільки із своєю темою, але і з своєю журбою, і з своєю радістю, із своїм духовним світом, який знаходить жвавий відгук у глядачевім залі. Невідомо, як далі складатиметься творча біографія І.Миколайчука (не в останню чергу це залежатиме від нього самого), але його вплив, його присутність уже відчутні в нашому кіно. Більше того, вони відчувалися б навіть у тому випадку, коли б він (у що неможливо повірити) не створив більше жодного фільму.

22. II. 1981.

Співпраця І.Миколайчука з В.Коротичем справді не породила великих наслідків, незаперечний успіх «Вавилону» повторити не вдалося, — тут я виявився, на жаль, пророком. Я й сьогодні вважаю, що «Така пізня, така тепла осінь» поступається «Вавилону» — до того ж, у багатьох аспектах. Я вважаю, що фільм цей не тільки не розвинув відкриттів, зроблених у «Вавилоні», але й завів Миколайчука якщо не назад, то принаймні кудись на узбіччя. Та піди це доведи!

«Таку пізню, таку теплу осінь» я переглянув кілька разів, тупо сподіваючись знайти у цьому фільмі бажані якості, котрі б довели помилковість чи поверховість моїх уявлень. І вдалі шматки таки знаходились (той же епізод емігрування з Буковини), але в цілому фільм не тримався купи: він був строкатий, незбалансований зсередини, у чомусь нещирий. Визнати «Осінь» кроком уперед порівняно з «Вавилоном» я не мав підстав. І написав про це в своїй рецензії, перейнятий, як мені здавалося, уболіванням за подальшу долю І.Миколайчука. Та коли цю рецензію опублікувала газета «На екранах України», на мене накинулись «друзі й симпатки» І.Миколайчука. Я мляво й неохоче відбивався, а сам думав при цьому: а як же сприйняв публікацію Іван? Сумнівно, щоб вона йому припала до смаку. Невдовзі стало все на свої місця. Ми здибалися з Іваном у Будинку кіно (так він тоді називався). Виходжу з синього залу — і нашттовхуюсь на Івана. Стоїть якраз навпроти дверей. В оточенні трьох-чотирьох своїх ординарців — тих, що підносили йому і підшіптували. Обличчя ординарців засяяли посмішками: передчували вже інцидент. Але відступати було нікуди, та й не в моїх це звичках.

І тут Іван ступив назустріч, простягнув мені руку і потиснув мою правицю. Міцно так потиснув. Різко розвернувся — і пішов геть до виходу, залишивши у фойє розгублених ординарців. У одного, що називається, щелепа відпала.

Більше ми з Іваном до цієї теми не поверталися.

Цю публікацію хочеться присвятити двадцятиліттю «Вавилону» — фільму, що був розбудив надії на відродження українського кінематографа, фільму, який, всупереч нашим сподіванням, не повів за собою кінематографістів України, передусім кіностудії імені О.П.Довженка, не повів у бій за питомо національне кіно, але став помітною віхою на його суперечливому і многотрудному шляху. З відкриттів, знахідок, ба навіть похибок «Вавилону-XX» непогано покористувались деякі спритні колеги, як правило, не посилаючись на першоджерело. Втім, достойних, послідовних продовжувачів «вавилонської ідеї» щось не видно. Чи, може, я не додачу?.. Але я вірю, коли хочете, вірю, що фільм цей створено було не для того, щоб наректи його ім'ям ресторан у Будинку кінематографістів. Пожартували — і годі. А справу І.Миколайчука на півдорозі кидати не випадає.

Нарешті я хочу відповісти на запитання, що його не раз і не два довелось чути від кінематографістів наступних (тож нібито поступовіших) генерацій: «Ну і що ви довели? Чого ви добились?» За себе і за І.Миколайчука можу відповісти словами героя фільму «Політ над гніздом зозулі»: «Я принаймні спробував».

Так, ми принаймні спробували — й анітрохи не шкодуємо. І знаємо, що рано чи пізно, але з'явиться індіанський вождь, який одним потужним ударом зруйнує, проломить довічну, здавалось би, міцно змуровану огорожу, що зусібіч оточує наш кінематограф. І виведе його на широкі світові простори.

Не буду приховувати: краще, щоб це сталося раніше, аніж пізніше.

Але так буде.

12.06. 1999.